

ENGELLİLERE YÖNELİK TOPLUMSAL ALGI VE DIŞLANMIŞLIK (SİİRT ÖRNEĞİ)

Mustafa Aslan
Siirt Üniversitesi

Selim Şeker
Siirt Üniversitesi

ÖZET

Türkiye İstatistik Kurumu ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından 2002 yılında yapılan araştırma sonuçlarına göre, ülkemizdeki nüfusun % 12,29'unu engelliler (kalp, şeker, böbrek yetmezliği gibi süregelen hastalığı ya da bedensel veya zihinsel engeli olan) oluşturmaktadır. Bunlardan doğuştan, doğum sırasında ve doğumdan sonra zihinsel, bedensel, işitme, dil vb. engelli olan kişilerin toplam nüfus içindeki oranı ise % 2,58 (yaklaşık 1,8 milyon)'dır. Engelli kişiler doğrudan ilişkide buldukları aileleriyle birlikte düşünüldüğünde, "engellilik" konusu yaklaşık 10 milyon kişiyi ilgilendirmektedir. Yapılan yasal düzenleme ve alınan idari tedbirlerle engellilerin yaşamında kayda değer iyileştirmeler sağlandı. Ancak alınan tüm yasal ve idari önlemlere rağmen engelliler hâlâ "acıyanlar, dışlanan, kabul görmeyen, alay edilen, küçümsenen, güvenilmeyen insanlar" olarak görülmektedir. Bu tutum engellilere ilişkin olumsuz bir algının oluşmasına ve toplumdan dışlanmalarına neden olmaktadır.

Engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanmışlığı yerinde gözlemlemek amacıyla Siirt merkezde hizmet veren üç özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde eğitim gören engellilerden 75 kişinin (kadın-erkek) velileriyle yüz yüze görüşmeler yapıldı. Elde edilen sonuçlar engellilere yönelik toplumsal algının son derece olumsuz ve önyargılı olduğunu, özellikle zihinsel engellilerin aileleriyle birlikte toplum tarafından dışlandığını, bundan dolayı engelli çocuğu olan ebeveynlerin de mümkün olduğu kadar toplum içine çıkmamayı tercih ettiğini ortaya koymuştur.

Dolayısıyla engellilere yönelik toplumsal algının değişmesi, engellilerle ailelerinin toplumsal dışlanmışlıktan kurtarılması için alınacak idari ve yasal önlemler yanında toplumca sorumlulukların yerine getirilmesi gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, dışlanma, toplumsal algı

ABSTRACT

According to the results of a statistical survey conducted in 2002 12.29 % of the population of our country is disabled (people suffering from heart or renal failure, having diabetes, mental and / or physical handicap). The number of the persons with a mental or physical handicap and those with he-

aring or speaking disabilities run up to 2.58 % (nearly 1.8 million people) of the total population. With their relatives, the total number of persons concerned by disability reaches to nearly 10 million. Despite the improving of the living conditions by juridical and administrative measures the disabled persons continue to be maltreated, abused and considered as the individuals lacking the confidence. This creates a negative perception of disabled persons and makes them the outcasts of society.

For studying this negative perception excluding the disabled peoples from society a survey is conducted on 75 disabled students from three private centers of education and rehabilitation in Siirt. The results of survey show that this negative and prejudicial perception excludes both the disabled people and their families from society.

It is necessary to take the needed juridical and administrative measures and the society must fulfill their responsibilities so that this negative perception of disables people changes and protects the disabled people from exclusion.

Keywords: Disability, exclusion, social perception

GİRİŞ

2002 yapılan Özürlüler Araştırması sonuçlarına göre, ülkemizdeki toplam nüfusun % 12,29'unu engelli (kalp, şeker, böbrek yetmezliği gibi süreğen hastalığı olan ya da bedensel veya zihinsel engeli olan) vatandaşlar oluşturmaktadır¹. Bunların % 2,58'i (yaklaşık 1,8 milyon) doğuştan, doğum sırasında ve doğumdan sonra zihinsel, bedensel, işitme, vb. engelli olan kişilerdir. İlişkide buldukları aile bireyleriyle birlikte düşünüldüğünde, "engellilik" konusu yaklaşık 10 milyon kişiyi ilgilendirmektedir. Engellilerin sosyo-ekonomik yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik yapılan yasal düzenlemeler yanında değişik dönemlerde idari tedbirler de alınmıştır. Böylece, engelli bir vatandaşın deyimiyile, engellilere yönelik "yasalar çıktıkça, engelliler dışarı çıktıkça, halkın da bakış açısı değişti; hor görücü bakış açısı azaldı..."² Ulusal mevzuatta yapılan yasal düzenlemeler yanında, engellilere yönelik iyileştirmelerin yapılması ve yönetim düzeyinde gerekli tedbirlerin alınmasını zorunlu kılan Avrupa Kentsel Şartı, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 142 Sayılı Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Özürlü Hakları Bildirgesi gibi birçok uluslararası sözleşmeyi Türkiye taraf ülke olarak onaylayarak gereklerini yerine getirme taahhüdünde bulunmuştur.

Amerikalı psikoterapist Rhoda Olkin (1999)'in de belirttiği gibi, her yerde engelliler "önyargı, ayırmacılık ve damgalanmakla yüz yüze kalmaktadır" (Sachs, 2003: 3). Çünkü "engelli olmayan" çoğunluk tarafından "geleneksel olarak küçük görülen, ekonomik kaynaklara ulaşma imkânları çok sınırlı olan engellilerden ne medya ve sanat alanlarında, ne de makam ve güç sahibi siyasiler arasında onları temsil edecek fazla kimse yoktur. Kısacası, sosyal konum olarak da güçsüz olan engelliler yaşamın tüm önemli olanaklarından yoksundurlar" (Sachs, 2003: 3). Bu nedenle, tüm yasal düzenleme ve mevzuata rağmen var olan bu "toplumsal" dışlanmışlık algısı, engellilerin sosyal haklarının da ihlal edilmesine yol açmakta,

¹ Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002, Ankara, s. 5.

² Esra Burcu Türkiye'de Engelli Bireylerin Sosyolojik Profili, Malatya İnönü Üniversitesi'nde 2010 yılında verilmiş olan konferans (Power-Point) sunumu.

onların eşit bireyler olarak görülmelerine engel olmaktadır. Türkiye'nin taraf olduğu "Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi" ile "Engellilerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme" engelli kişilerin haklarının ihlal edilmemesi için gerekli her türlü tedbirin alınmasını açıkça ifade etmektedir. Fakat buna rağmen engelliler "normal" kişiler olarak değil, ait oldukları ailenin toplumsal konumunu da zedeleyen "özürlü" ve "eksik" bireyler olarak algılanmaktadırlar.

Engellilik konusunda uzman Amerikalı yazar Rosemarie Garland Thomson, *Olağan-dışı Bedenler* adlı eserinde, engellileri toplumda "aşağı konumdaki talihsiz bireyler" olarak tanımlamaktadır. Yazara göre bu, sosyal kimlikleri önyargı ile damgalanmış, değersiz, kuşku duyulan ve önemsenmeyen kişiler olarak görülen engelliler hakkındaki hâkim, yaygın ve korku çağrıştıran olumsuz algıdan kaynaklanmaktadır (Sachs, 2003: 3).

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2009) ve Esra Burcu (2010)'nun yakın zamanda ayrı ayrı yaptıkları araştırma sonuçları, Türkiye'deki engellilere yönelik algının Thomson'un tanımladığı algıdan pek farklı olmadığını göstermektedir.

ENGELLİĞİN TANIMI

Bu alanda yapılmış hem ulusal hem uluslararası araştırmalarda birey fiziksel veya zihinsel rahatsızlıktan dolayı olduğu gibi yaşadığı süreğen bir hastalıktan nedeniyle de engelli olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, "engelli" kavramı çok geniş bir kesimi ifade eder (Dalbay, 2009: 35). Bu yüzden engellilik kavramını tanımlamak hiç de kolay bir şey değildir. Çünkü engellilik fiziksel bir yoksunluk ya da eksiklik olabileceği gibi aynı zamanda sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik ya da herhangi bir neden de olabilir. Dolayısıyla "engellilik" kavramı, fiziksel yoksunluktan başka birçok nedene bağlı "sınırlandırılma" durumunu da ifade edebilir (Dalbay, 2009: 35).

Örneğin Dünya Sağlık Örgütü, "kendi çalışma alanına bağlı kalarak medikal bir yaklaşım kullanmış, engelliliği bir hastalık olarak kabul etmiş ve kavramları da ayrı ayrı sınıflayarak tanımlamıştır"³. Dünya Sağlık Örgütü engelliliği "bir yetersizlik veya özür nedeni ile yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması veya yerine getirilememesi hali" olarak tanımlamaktadır⁴. Engelliliği "sakatlık" olarak tanımlayan BM'ye göre ise "kişisel ve sosyal yaşantısında kendi kendine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki, kalıtımsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlara" engelli denir⁵.

Engelliliği "özür" olarak kabul eden Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın tanımı ise şöyledir: "*Özürlü*, doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucubedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişilerdir."⁶

³ T.C. Başbakanlık, ÖZİDA, I. Özürlüler Şurası: Özürlülerle İlgili Yönetim ve Örgütlenme; Özürlülerle İlgili Sosyal Politika Yönetim ve Örgütlenme Komisyon Raporu, Ankara, 29.11-02.12.1999, s.74. (aktaran Dalbay 2009: 36)

⁴ Classification Internationale du Fonctionnement du Handicap et de la Santé, Résolution de l'Assemblée Mondiale de la Santé, 22 mai 2001.

⁵ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine ek 3447 sayılı Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi'nin 1. maddesi.

⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü-Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, s. 2.

Bu çalışmada kullanılan “engelli” kavramı ise zihinsel ve fiziksel işlevler açısından bireyin kavramsal, sosyal ve pratik olarak çevresiyle uyum göstermesini sınırlayan durumu ifade etmektedir. Bu bağlamda “engellilik” toplum açısından çok farklı bir durum arz eder. Kuşkusuz her birey sahip olduğu kendine has özellikleriyle toplumun diğer bireylerinden farklıdır. Dolayısıyla “farklı olmak kötü bir şey değildir. Bireyi ilginç kılan bu özellik olmakla birlikte” toplumun beklentilerine cevap vermekte zorlandığı andan itibaren farklı olmak sorun haline gelmektedir (Ataman, 2009: 14).

ENGELLİLERE İLGİLİ YAPILMIŞ OLAN YASAL DÜZENLEMELER VE SAYISAL VERİLER

1-Engellilere İlgili Yapılmış Olan İdari ve Yasal Düzenlemeler

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de engellilik ve engellilerin sorunlarına eğitim, meslek edindirme, istihdam ve ekonomik bakış açısıyla yaklaşım ve engellilere ilişkin alınan ilk önlemler bu yönde olmuştur. Örneğin 1961 yılında çıkarılan 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu’nun **12. maddesi** “mecburi ilköğretim çağında buldukları halde zihnen, bedenen ve sosyal bakımdan özürlü olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmelerine” hükmetmektedir. 1983 yılında çıkarılan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu ile de engelli kişilerin eğitimi sorumluluğu Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmiştir.

1967 yılında çıkarılan 854 sayılı Deniz İş Kanunu’nun 13. Maddesi denizcilik alanında faaliyet gösteren işletmelerin “sakat ve eski hükümlü ‘gemi adamı’ çalıştırmak zorundadır” hükmü konularak engellilerin kısmen de olsa istihdam edilmeleri amaçlanmıştır. Yine 1986 yılında çıkarılan 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu’nun 39. maddesi ile “özel eğitime muhtaç kişilere iş hayatında geçerliliği olan görevlere hazırlayıcı özel meslek kursların” düzenlenmesi öngörülerek engellilerin istihdam edilmesi amaçlanmıştır⁷.

1997 yılında çıkarılan 571 sayılı yasa ile yönetim düzeyinde engelli kişilerin sorunlarıyla ilgilenilmeye başlanmış ve engellilere yönelik hukuki ve kurumsal birçok düzenlemeye gidilmiştir. Bu amaçla aynı yıl Başbakanlığa bağlı olarak Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur.

1999 yılı sonlarında Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nca I. Özürlüler Şûrası yapılmış, şûrada engellilere ilişkin bir bilgi bankası kurulmasından toplumun engelliler konusunda bilinçlendirilmesine, engellilerin eğitim ve istihdam sorunlarına kadar birçok konuda 300’den fazla karar alınmıştır⁸. Ancak yapılan tüm yasal düzenlemelere, çıkarılan tüm kanun ve kararnamelere rağmen gerek istihdam açısından gerek toplumsal katılım açısından Türkiye’de engellilerin durumu iç açıcı değildir.

2-Engellilere İlişkin Sayısal Veriler

ÖZİDA verilerine göre Türkiye’deki nüfusun % 12,29’u, (8 milyon üzerinde) engelli kişilerden oluşmaktadır. Engelli olarak kabul edilen nüfusun % 9,7’si “süreğen” bir hastalı-

⁷ Bunların dışında Anayasa’nın 42. maddesinde “Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılabacak tedbirleri alır.”; 50. maddesinde, “Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.” ve 59. maddesinde “Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır.” gibi çeşitli tedbirlerin alınması alınması öngörülmüştür.

⁸ T. C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA), I. Özürlüler Şûrası, Özürlülerle İlgili Sosyal Politika, Özürlülerle İlgili Sosyal Politika Yönetim ve Örgütlenme Komisyon Raporu; ÖZİDA, Ankara, 29.11-02.12.1999.

ğa (kalp, şeker, tansiyon vb. hastalıklar dolayısıyla ilaca bağımlı yaşayanlar) sahip kişilerden oluşmaktadır. Söz konusu araştırmanın verilerine göre, “süreğen” hastalıktan dolayı engelli olarak kabul edilenlerin dışında doğuştan ya da doğum sırasında ve doğumdan sonra zihinsel, bedensel, işitme, dil vb. engelli olan kişilerin toplam nüfus içindeki oranı % 2,58 (yaklaşık 1,8 milyon)’dir. Bu bireyler doğrudan ilişkide buldukları aileleriyle birlikte düşünüldüğünde, “engellilik” konusu yaklaşık 10 milyon kişiyi öncelikli olarak ilgilendirdiği ve yaşam kalitesini doğrudan etkilediği gibi sağlık ve çalışma imkânlarına ulaşması ile sosyokültürel yaşama katılımını da önemli ölçüde belirlemektedir.

İşçi alımlarında 1960’lardan bu yana çıkarılan yasalarla engellilere öncelik verilmesi zorunlu hale getirilmiş olmasına rağmen Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) tarafından 2002 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması bu konuda çok az ilerleme kaydedildiğini ve engellilerin büyük bir kısmının hâlâ üretim dışı bırakıldığını ortaya koymaktadır. Söz konusu araştırmanın verilerine göre Türkiye’de engellilerin iş gücüne katılım oranı % 21.71’dir. Engelli erkekler % 32.22 oranında iş gücüne katılırlarken, engelli kadınlarda bu oran çok daha düşüktür (% 6.71). İş gücüne dâhil olmayan engellilerin oranı % 78.29’dur. Bu oran erkeklerde ve kadınlarda sırasıyla % 67.78 ve % 93.29’dur (ÖZİDA, 2002: 44). Bu veriler engellilerin çok büyük ölçüde üretim dışı bırakıldıkları ve başkalarına bağımlı yaşamaya mahkûm edildiklerini ortaya koymaktadır.

Eğitim konusunda da durum farklı değildir. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye’deki genel nüfusun % 12,9’u okuma yazma bilmezken, engellilerde bu oran 3 kat daha fazladır (% 36,3). Bu oran zihinsel engellilerde % 61’6, bedensel engellilerde % 27, işitme engellilerde ise % 35’dir (ÖZİDA, 2002).

AMAÇ

Türkiye’de engelliler konusunda bugüne kadar yapılan bilimsel araştırmalarda engelliliğe yol açan nedenler (patolojik ve kalıtsal), engellilerin eğitim sorunları ve engelli kişilere verilmesi gereken eğitim üzerinde durulmuştur. Engellilere ilişkin toplumsal algı konusunda en geniş kapsamlı çalışma ÖZİDA tarafından 2010 yılında yapılmış olan araştırmadır.

Öte yandan dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de engelli bireylerin rencide olmasına ve dışlanmasına yol açan olumsuz tutumların başında önyargı, küçümseme, horlama, eksik ve dolayısıyla yararsız kişiler olarak görme gibi tutumlar gelmektedir. Sergilenen bu tutumlar sonuçta engellilere yönelik dışlayıcı toplumsal algının oluşmasına yol açmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de yeteri kadar araştırılmamış olan engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanmışlık konusuna katkı sağlamayı amaç edinmiştir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Engelliler konusunda yapılan araştırmalar daha çok engelliliğin medikal nedenleri ve (çocuk yaştaki) engellilerin eğitimi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir⁹. Engellilere yönelik yapılan araştırmalarda üzerinde önemle durulması gereken konulardan biri de toplumsal

⁹ Eripek S. (2009), Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuklar, (ed. A. Ataman), *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, Ankara, Gündüz Yayıncılık, ss. 107-140; Akçamete, G. ve Kargın, T. (1994), Aral, N. ve Gürsoy F. (2009), *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, İstanbul Morpa Yayınları; Ataman, A. (2009), *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*, (ed. A. Ataman), *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, Ankara, Gündüz Yayıncılık, ss. 13- 28 bu yönlü çalışmalara örnek olarak verilebilir.

algı ve dışlanmışlık konusudur. Engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanmışlık konusunu analiz eden bu çalışma daha önce bu konuda yapılmış olan araştırmalara önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma Siirt il merkezinde hizmet veren üç özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim gören engelli kişilerin aileleriyle görüşme ve mülakat ile rehabilitasyon merkezlerinde görevli yönetici ve eğitimcilerle yapılan görüşme ve alanda seçilen “uygun örneklem” yöntemiyle sınırlandırıldı.

YÖNTEM

1- Araştırma Modeli

Bu araştırma nicel ve nitel verilere dayanmaktadır. Verilerin elde edilmesi için yüz yüze yapılan görüşmeler yanında anket formu da kullanıldı. Anket çalışması sırasında rehabilitasyon merkezlerinde görev yapan eğitimci ve yöneticilerle görüşmeler yapıldı. Öte yandan, örneklem olarak seçilen engelli kişilerin engel durumu, yaş, cinsiyet, ailelerin maddi durumu, vs. gibi bilgileri elde etmek amacıyla toplam 19 sorudan oluşan bir anket formu hazırlandı. Engelli kişilerin yakınlarıyla yapılan yüz yüze görüşmeler için bu anket formu kullanıldı. Anket formunun birinci bölüm soruları engelli kişiler ve aileleri hakkında nicel bilgilerin elde edilmesine yardımcı oldu. Anketin ikinci kısmını oluşturan açık uçlu sorular aracılığıyla da sosyal çevrenin engelli kişi ve ailesine karşı bakış açısını, onlara davranış şekli ve düşünceleri öğrenilmeye çalışıldı. Ankette elde edilen veriler daha önce Dalbay (2009), ÖZİDA (2009) ve Burcu (2010) tarafından yapılmış benzer araştırma verileriyle karşılaştırılarak Türkiye genelinde engellilere yönelik toplumsal algıyla Siirt özelindeki toplumsal algı arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışıldı.

2- Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Siirt merkezde bulunan üç özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde eğitime devam eden engelli kişiler ile aileleridir. Anket için örneklem belirlenirken yaş, cinsiyet, vb. kriterler yerine söz konusu üç merkezde eğitim alan engelli kişilerin toplam sayısı dikkate alındı. Araştırmanın yürütüldüğü tarihte söz konusu üç merkezde eğitim alan yaklaşık 750 kişiden (kadın-erkek) 75’inin velileriyle¹⁰ yüz yüze görüşmeler yapıldı. Bu da araştırma evreninin % 10’nu oluşturmaktadır. Bunun dışında her merkezden bir yönetici ve iki eğitimci ile de yüz yüze mülakatlar yapıldı.

3- Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak için iki bölümden oluşan bir anket formu kullanıldı. Birinci bölümde engelli kişinin yaşı, engel şekli ve durumu, ailenin ikamet ettiği yer, ekonomik durumu, vb. konularda nicel bilgi toplamaya yönelik kapalı uçlu sorular yer aldı. İkinci bölümde daha çok sosyal çevrenin engelli ve ailesine yönelik bakış açısını tespit etmek, ailenin engelli kişinin tedavi ve eğitimi için izlediği yöntemi öğrenmek amacıyla kullanılan açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde yer alan bu sorular araştırmanın amaçlarına uygun olarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Anket formu hazırlanmadan önce rehabilitasyon merkezlerine gidi-

¹⁰ Örneklemi oluşturan kişilerin önemli bir kısmı zihinsel engelli olması diğerlerinin de anket yapıldığı tarihte yaşları küçük olmasından dolayı velileriyle görüşülmüştür.

lererek hem yönetici ve eğitimcilerle hem engelli çocuklarıyla merkeze gelmiş velilerle birkaç ön görüşme yapılarak anket çalışmasında üzerinde öncelikli olarak durulması gerekli görülen noktalar tespit edilmeye çalışıldı ve sorular ona göre hazırlandı. Anket formu hazırlandıktan sonra anket çalışmasından önce bir pilot çalışma yürütülerek belirlenen soruların araştırma amaçlarına hizmet edecek verileri sağlıklı bir şekilde sağlayıp sağlayamayacağı test edilmeye çalışıldı. Pilot çalışmadan elde edilen verilerin ışığında anket formuna son şekli verildi.

ENGELLİLİK, SOSYAL ALGI VE DIŞLANMIŞLIK

Engelliler açısından dışlanmışlık her zaman ve her yerde sosyal eşitsizlik veya ekonomik imkânsızlıktan kaynaklanmayabilir. Engelli kişinin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşama katılması için devlet kurumları tarafından gerekli önlemler alınsa da bazı durumlarda toplumsal ilişki ve algılar engellilerin sosyal olarak dışlanmasına neden olabilir.

Böyle durumlarda kişinin engeli (fiziksel veya zihinsel) onun sosyal dışlanmışlığının ancak dolaylı nedeni olarak ele alınabilir. Çok geniş bir alana ve çok farklı durumlara uygulanabilen sosyal dışlanmışlık genelde “maddi yoksunluk” ve “fakirlik” olarak tanımlanmaktadır. Çünkü maddi yoksunluk veya fakirlik bireyin kendini “sosyal ve kültürel” olarak gerçekleştirmesini ve toplum içinde “bir yer edinmesine” engel olmaktadır. Bunun önüne geçmenin yolu da devletin gerekli sosyo-ekonomik tedbirlerin almasından geçmektedir. Oysa engelli kişinin sosyal yaşama aktif olarak katılması için kurumsal ve yasal olarak gerekli tüm önlemler alınsa da engellilere yönelik hâkim toplumsal algı onların toplumdan dışlanmalarına neden olabilir. Soruna bu şekilde yaklaşıldığında sosyal dışlanmışlık, Adam Smith’in deyişiyle, “toplum içine çıkmaktan utanmak” olarak da görülebilir (Sen, 2000: 4).

Adam Smith bu deyişi bireyin maddi yoksunluktan dolayı toplum içine çıkmama durumu için kullanmıştır. Ancak toplumun içine çıkılmasını engelleyen sadece maddi yoksunluklar değil. Çoğu zaman kişi maddi olarak iyi bir konumda olsa dahi toplum içine girmeye “utandığı” durumlar olur. Örneğin bazı kültürlerde AIDS’li hastaların toplum içine çıkmaya utanması gibi. Böyle bir durum ortaya çıktığı andan itibaren toplumsal dışlanmışlık başlamış olur.

Kişinin kamusal alana çıkmasına engel olan toplumsal algının temelinde bireysel tutumlardır. Bu konuya öncelik veren ÖZİDA (2009)’nın Toplum Özürüllüğü Nasıl Anlıyor? adındaki araştırmasında Türkiye’de engellilere yönelik tutumların oluşumu ele alınmıştır. Araştırma engellilere yönelik tutumların değişik yollardan oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Bunlardan bir tanesi öğrenme yoluyla engellilere¹¹ yönelik tutumun oluşumudur. Bu yaklaşıma göre, birey engelli kişilerle karşılaştığında “onların pis, aptal, uğursuz, tehlikeli vb. olduğunu duyarsa, klasik koşullama yoluyla onlara yönelik olumsuz tutum” geliştirecektir. Tersine “birey, önem verdiği bir kişinin, örneğin annesinin, bir engelliyle saygılı ve kabul edici bir tutumla konuştuğunu görürse, onu model alarak aynı davranışı sergileyebilir” (ÖZİDA, 2009: 33)

“Beklenti ihlali” olarak da adlandırabileceğimiz bilişsel yaklaşım yoluyla engellilere yönelik tutum modeline göre ise “deneyimleri sonucu insanların fiziksel özellikleri, kıyafetleri, konuşmaları, hareketleri ve davranışları konusunda [kendisine] bir beklenti seti (şema) oluşturan birey”, buna uymayan (beklentiyi ihlal eden) kişilerle “karşılaştığında kaygı ve korku yaşamaktadır”. Benzer şekilde birey “sakat, deli, acayip ve hasta” olarak değerlendirir-

¹¹ Toplum Özürüllüğü Nasıl Anlıyor? adlı çalışmada engelli yerine “özürlü” kavramı kullanılmıştır.

len engellilerle karşılaştığında, yine beklenti ihlalden dolayı “onlardan uzaklaşmayı tercih edecektir” (ÖZİDA, 2009: 33-34).

Bu iki yaklaşımın tersine, “sosyal temas” yaklaşımına göre ise, eğer engelli olan ile engelli olmayanlar arasında “statü farkı ile rekabet yoksa” ve “ortak amaçlar” çerçevesinde engelli olanlar ile olmayanlar sık sık bir araya gelirse engellilere yönelik “olumlu tutum değişimi gerçekleşebilir” (ÖZİDA, 2009: 34).

Bu yaklaşımı destekler nitelikte olan “Ayrıntılandırma Olasılığı” yaklaşımına göre de bireyler engelliler hakkında ayrıntılı ve gerçek bilgilere sahip olduklarında “doğru ve gerçekçi tutumlar oluşturmaktadır”; bu bilgilere sahip değilse “yüzeysel bir değerlendirme ile” engellilerin “yetersiz oldukları noktalara takılır ve mevcut kestirme yolları kullanarak çabucak yanlı, önyargılı ve ayrımcı tutum ve davranışları benimseyebilirler” (ÖZİDA, 2009: 34-35).

Engellilere yönelik tutumların toplumun “sosyal temsillerine”, yani “ortak düşünce ve inançlara göre” şekillendiğini savunan ÖZİDA çalışmasına göre, eğer toplumun sosyal temsilleri engelli kişileri “günahkâr, uğursuz, cadı vb.” olarak görüyorsa, toplumu oluşturan bireyler haliyle engellilere karşı şiddet ve kötü muamele içeren, önyargılı ve ayrımcı davranışlar sergileyecektir (ÖZİDA, 2009: 35).

Bu değerlendirmeden şöyle bir sonuca varılabilir: engelliler hakkındaki toplumsal algının temelinde sosyal temsiller tarafından şekillenen toplumsal tutumlar yatmaktadır. Dolayısıyla toplumda engelliliğe karşı var olan tutumlar “olumlu” (pozitif) olduğunda engellileri kapsayıcı, “olumsuz” (negatif) olduğunda ise engellileri dışlayıcı olacaktır. Arıkan, (2002)’in da belirttiği gibi, engellilere karşı tutum her zaman “açıkça ayrımcı” olmayabilir. Engellileri “ve onların sorunlarını, ihtiyaçlarını ve beklentilerini görmezden gelmek ya da önemsememek” bazen en büyük ayrımcılık olabilir (Arıkan, 2002: 7).

Engelliler ve sorunları görmezlikten gelinirse de onlara karşı gösterilen tutum çoğunlukla “acıma, dışlama, alay etme ve aşağılama biçiminde” olmaktadır¹². Bu da, engellileri toplumun eşit bireyleri olarak kabul etmek yerine “acınacak” veya “suçlu ve günahkâr” kişiler olarak görülmelerine neden olmaktadır. Daha önce çalışmasına yer verdiğimiz Esra Burcu, Türkiye’de engellilere yönelik olumsuz tutumların bazen onun en yakını (baba, kardeş, vs.) tarafından sergilendiğini aktarmaktadır. Bu araştırma için yapılan anket sonuçlarında ise daha çok toplumsal çevrenin hem engelliye hem ailesini birlikte yargılayarak dışladığını göstermektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE DEĞERLENDİRME

1- Örneklemin Demografik ve Toplumsal Özellikleri

Örneklem seçimini yaparken Siirt merkezde hizmet veren özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine gelen engellilerin toplam sayısı ölçüt alındı. Bu merkezlere gelen bazı engelliler kendilerine parasız ulaşım imkânı sağlandığından, aileleri il dışında ikamet ettiği halde eğitim için bu merkezlere gelmektedir. Bu nedenle, görüşülen kişilerin % 68’i (51 kişi) Siirt merkezde ikamet ederken % 24’ü Siirt’e bağlı köylerde % 8’i de ilçelerde oturmaktadır.

Görüşülen engelli yakınlarının büyük çoğunluğu “anne”dir, (75 kişiden 45’i, % 60 anne). Annelerin çoğunlukta olması “bu grubun çoğunluğunun ev hanımı olması ve eğitim ve rehabilitasyon ortamlarında çocuklarına refakat etmelerinden” kaynaklanmaktadır (Dalbay,

¹² Engelliliğin Psikososyal Boyutu Üzerine Prof. Dr. Orhan Doğan ile söyleşi, 2007 s. 4.

2009: 66). Nihayet, 2009 yılında Isparta’da benzer bir çalışma yapan Dalbay da buna yakın bir oran (% 65,3) bulmuştur.

Araştırma sırasında görüşülen kişilerin % 22,7 (17 kişi)’si babadır. Bu oran da Dalbay’ın bulunduğu orana (% 24,7) oldukça yakındır. Engelliyle ilgilenen ve görüşülen kişilerin % 13,3 (10 kişi)’ü abladır. Abla sayısını anne sayısı ile birlikte ele alındığında aile içinde engelli kişilerin 4/3’ü ile sadece kadınların (% 73,3, 55 kişi) ilgilendiği ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda aile bireyleri arasındaki geleneksel işbölümünü de yansıtmaktadır: Baba ya da erkekler aileyi geçindirmekten sorumlu iken anne veya evin kızı da aile bireylerin bakımı ve eğitim sorunlarından sorumludur. Bu araştırma için yapılan anket sonuçları bunu yansıtmaktadır.

Aileyi geçindiren kişilere baktığımızda aynı sonuca ulaşmaktayız. Örneğin, görüşülen kişilerin % 77,3’ü (58 kişi) baba ve % 5,3’ü (4 kişi) Ağabey olmak üzere toplam % 82,6’ı (62 kişi) aileye gelir getiren erkeklerdir. Görüşülen annelerden sadece bir tanesi gelir getirici işte çalışırken ablalardan çalışan kimse yoktur. Bu da aile geçimini neredeyse sadece erkeklerin sağladığını göstermektedir. Ailelerin % 16’sının (12 aile) çalışan hiç kimsesi yoktur.

Meslek dağılımına baktığımızda görüşülen kişilerden maaşlı çalışanların sayısı sadece 6 (% 8)’dir. Geri kalanların yarısından fazlası (% 61,3) çalışmayan ev hanımı ya da ev kızıdır. Bu da engelli kişilerin mensup olduğu toplumsal çevrede daha çok erkeklerin aileyi geçindirme sorumluluğunu aldığını göstermektedir.

Örnekleme oluşturan engellilerin ait olduğu ailelerin gelir düzeyi belirlenirken ailelerin rehabilitasyon merkezinde eğitim gören çocukları için aldıkları engelli maaşı ve bakıcı parası da dahil tüm gelir kaynakları hesaplanmıştır. Buna göre görüşülen ailelerin önemli bir kısmının çok düşük bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Ailelerin % 20’sine yakınının ya hiç geliri yok ya da en fazla ayda 300 TL gelire sahiptir. Buna karşılık ailelerin ancak % 13’ünün aylık geliri 1200 TL ve üzerindedir. Ailelerin % 56’sının aylık geliri 300 ile 900 TL arasında iken, % 12’sinin geliri 900 ile 1200 TL arasındadır. Rioux (1994)’un da belirttiği gibi düşük gelir düzeyi veya ekonomik imkânsızlıklar engellileri iyi bir yaşam standardından yoksun bıraktığı gibi gerekli tedavi ve eğitimi almalarını da zorlaştırmaktadır. Rioux’un şiddetle karşı çıktığı en büyük toplumsal dışlanışlık da budur (Rioux, 1994: 6).

Kişinin yaşam standardını yükseltmenin en iyi yolu onun üretime katılmasını ve çalışarak gelir elde etmesini sağlamaktır. Oysa Türkiye Özürlüler Araştırması sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi, Türkiye’de engellilerin üretime katılma oranı son derece düşüktür. “Düşük işe yerleştirme oranları, özürlülerin toplumda karşılaştıkları en önemli ayrımcılıklardan biridir. Bir işte çalışma özürlyeye hem maddi kaynaklar sağlaması hem de onların toplumla bütünleşmeleri açısından önemlidir. Özürlüler arasında işsizlik oranının yüksek olması yoksulluğu” artırdığı gibi onların toplumdan dışlanmalarına da neden olmaktadır (ÖZİDA, 2002: 44).

Benzer şekilde görüşülen ailelere mensup fertlerin eğitim düzeyi de çok düşüktür. Örneğin görüşülen engelli yakını annelerin %58’i, babaların da % 49,3’ü, ağabeylerin % 56,2’si ve ablaların % 70,5’i okuryazar değildir. Okuryazar olanların önemli bir kısmı da ancak ilköğretimi bitirmişler. Buna karşılık annelerin % 4’ü, babaların % 18,6’sı, ağabeylerin % 12,5’i ve ablaların % 8,8’i ancak liseyi bitirmiş.

2- Örneklemin Demografik Özellikleri ve Engel Durumları

Anket kapsamında ele alınan engelli kişilerin neredeyse tümü 16 yaşından küçüktür. Eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine kayıt olmak için yaş sınırı olmamasına rağmen bu merkezlere sadece genç yaşta kişilerin gidiyor olması dikkat çekicidir. Hem erkeklerde hem kadınlarda 0-15 yaş arası olanların oranı sırasıyla % 93,4 ve % 94,7'dir. Erkeklerden sadece 5 kişinin (% 6,6) kadınlardan da 4 kişinin (% 5,3) yaşı 16 ve üstüdür. Burada dikkat çekici olan diğer bir nokta kadın ve erkekler arasındaki oran farkıdır. İncelenen kişilerin % 61,3'ü (46 kişi) erkek, % 38,7'si (29 kişi) kadındır. Bu oranlar 2002 yılında yapılan Özürlüler Araştırması sonuçlarıyla örtüşmektedir. (Tufan ve Arun, 2006: 28). Erkeklerin kadınlardan daha çok engelli olması biyolojik veya genetiksel nedenden kaynaklandığı bir varsayım olarak düşünülebilir.

Ancak şöyle bir soru da vardır: acaba toplumsal algıdan dolayı engelli kadınlar eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine götürülmek istenmiyor mu? Anket çalışması sırasında bu soru yönelttiğimiz bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi yöneticisine göre “yaş ilerledikçe engelli kız çocukları eğitime gönderilmiyor.” (25.04.2011 tarihli görüşme notları). Aynı merkezde çalışan bir eğitimciye göre ise “aileler belli bir yaştan sonra alacakları eğitimin bir işe yarayacağına inanmadıkları için yetişkin yaştaki kız çocuklarını özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine göndermemektedir”. Fakat anket çalışmasıyla elde edilen bilgiler böyle bir değerlendirmeyi doğrulayacak yeterlilikte değildir.

Kişilerin engel durumuna baktığımızda zihinsel engellilerin % 70,6 ile en yüksek oranda olduğu görülmektedir. Sadece zihinsel engelli olanların % 20'si erkek ve % 16'sı kadındır. Bu da zihinsel engelliğin erkekler arasında daha yüksek bir oranda çıktığını göstermektedir. Zihinsel engellilerin. Hem zihinsel hem bedensel engellilerin de % 18,6'sı erkek, % 16'sı kadındır. Her iki engelli grubu bir arada ele alındığında bu oranlar % 38'6 erkek, % 32 de kadın oluyor. Zihinsel engellileri % 18,6 oranla bedensel engelliler ve % 7,9 ile otistik ve otistik-işitme engelliler takip etmektedir.

3- Verilerin Nitel Analizi Işığında Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık

Anket sırasında görüşülen kişilerin bu konuda verdiği bilgiler ilk etapta birkaç önemli noktayı açığa çıkarmaktadır. Bunlardan bir tanesi toplumun engelli kişilerle birlikte ailelerini de yargıladığı, yeri geldiğinde çocuğun engelinden dolayı bazen tüm aileyi ve sıklıkla da anneyi dışladığı ve suçladığını göstermektedir. Toplumun bu yaklaşımına göre aileler kötülük yaptıklarından veya günah işlediklerinden çocukları engelli doğmuş. Dolayısıyla kötülük yapmış veya günah işlemiş insanlarla bir araya gelmek istemiyorlar. Nihayet görüşme sırasında engelli çocuk sahibi bazı velilerin şu ifadeleri bu yaklaşımı doğrulamaktadır:

“Bazı akraba ve dostlar beni suçlar gibi bakıyorlar. Bir ceza gibi görüyorlar... Çocuğum özürlü diye dışlanıyor. ‘Beni sevmiyorlar anne’ diyor” (Baba serbest meslek sahibi, çocuğu zihinsel ve bedensel engelli).

“Çevrem, bu kadın bu kadar kötü olmazsa bu çocuk olmazdı diye bakışlarda ve sözlerde bulunuyor” (Ev hanımı, çocuğu zihinsel ve bedensel engelli).

“Babamla alay ettiler. Sen kötü olmasaydın bu çocuk olmazdı dediler” (Ev kızı, kardeşi zihinsel ve bedensel engelli).

“Etilerim çocuğum olduğu için misafirlige gittiğinde götürmüyorlar. Beni bile çağırıyorlar. Kaynanam ve etilerim çocuğumun engelli olmasını benim yüzümden olduğunu düşünüyor. Çevremde kimi insanlar ‘oh iyi olmuş’ diyor” (Ev hanımı, çocuğu ağır derecede zihinsel ve bedensel engelli).

“Çocuğum engelli doğduğunda eşimin ailesi sanki suçlu benmişim gibi baktılar” (Ev hanımı, çocuğu bedensel engelli).

“Sanki benim günahım var da öyle oldum. Aile ve sosyal çevrem bana acıyor. Altı yıl oldu, çocuğumu misafirlige götürmüyorum, kötü bakıyorlar. Büyük kızımı servise bindirdiğim zaman herkes kötü kötü bakıyor. Kızım kendisi, anne gelmeyeceğim diyor. Erkek kardeşleri özürli diyorlar” (Ev hanımı, iki kız çocuğu ağır zihinsel ve bedensel engelli).

Bu türden suçlayıcı ve dışlayıcı davranışlar yanında engelli çocuk sahibi ailelere karşı gösterilen davranış ve tepkilerin % 35'6'sı (26 kişi) oranında acıma ve bazı durumlarda da engelliliği bir kader ve takdir-i İlahi olarak görme şeklindedir. Bunun yanında görüşülen ailelerin önemli bir kısmı (% 30) aile ve sosyal çevrelerinin onları dışlamak veya suçlamak yerine çocuklarının engelli doğmuş olmasını doğal gördüklerini ve bu durumu anlayışla karşıladıklarını dile getirdiklerini de belirtmişlerdir.

Öte yandan engelli çocuk sahibi ailelerin önemli bir kısmı engelliliği bir kader olarak görüp bu kadere razı olduğu gibi karşılaştığı toplumsal dışlanmışlığı da yine kader olarak kabul etmektedir. Örneğin ağır derecede zihinsel ve bedensel engelli bir çocuğu olan serbest meslek sahibi bir baba bu razı oluşu şu ifade ile dile getiriyor: *“Allah'ın takdiri, benim yapacağım görev ona bakmak, başka bir şey değil”*. Köyde ikamet edip çiftçilik yapan ve menenjit sonucu çocuğu ağır derecede zihinsel engelli olan başka bir baba benzer bir ifade kullanarak şöyle diyor: *“Keşke olmasaydı, şimdi okuyor olacaktı, ama Allah vergisi buna da çok şükür”*. Bunun gibi ifadeler başka veliler tarafından da dile getiriliyor:

“Allah vergisi, ama üzülmemek elde değil” (Ev hanımı, çok ağır derecede zihinsel ve bedensel engelli bir kız çocuğu var).

“Takdiri İlahi, doğumuna sevinemedik” (Ev hanımı, hafif zihinsel ve bedensel engelli bir erkek çocuğu var).

“Allah vermiş, üzülmedim” (Baba çiftçi köyde ikamet ediyor, görme ve zihinsel engelli bir çocuğu var).

“Allah tarafından bize verilmiş bir hediyedir” (Ev hanımı zihinsel engelli bir erkek çocuğu var).

Ancak buna rağmen görüşülen tüm veliler engelli çocuk sahibi olduklarında üzüldüklerini, “yıkıldıklarını” ve durumu kabullenemediklerini dile getirmişler. Bazıları yukarıdaki-lere benzer ifadelerle hallerine şükredip “kaderlerini” kabullenmişler. Diğerleri çocuklarının durumundan etkilenmeye ve üzülmeye devam ettiklerini dile getiriyor. Ancak yaşadıkları

üzüntü ve hayal kırıklığına rağmen hemen hemen tüm aileler çocuklarının tedavisi için çaba sarf etmiş, olanakları ölçüsünde doktora götürmüş ve yaşamında düzelmeler olması için çocuklarını özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine kaydetmişlerdir.

Fakat yakın aile ve sosyal çevre bazı kişilerin çocuklarını bu merkezlere götürmelerini ya gereksiz görmüş ya da engelli yardımı ve bakıcı parası almak için gönderdikleri yargısında bulunmuşlar:

“Devletin maddi yardım yapması bizi memnun etti. Ancak şöyle bir yanlış anlaşılma var: maddi yardım almak bir avantaj olarak görülüyor; fakat engelli yakını olmak maddiyatla ölçülmez.” (Baba emekli, zihinsel engelli çocuğu var).

“Çocuğu rehabilitasyon merkezine götürüyorum diye komşular, ‘keyfi gidiyorlar’ diyorlar... Bana ‘siz Siirt’teki rehabilitasyon merkezine keyfi gidiyorsunuz, aldığınız devlet yardımını keyfiniz için harcıyorsunuz’ diyorlar” (Ev hanımı, zihinsel ve bedensel engelli çocuğu var).

“Etrafımızdaki insanlar, ‘siz bu çocukları sadece par almak için rehabilitasyon merkezine götürüyorsunuz. Sizininki özenti, ne gerek var yoksa’ dediler. Herkesin gözü bizim aldığımız bakıcı parasında. Bizim aldığımız parayı kısıkanyorlar. Alay ediyorlar. Üstümüze geliyorlar. Millet, ‘daha ne istiyorsunuz o kadar para alıyorsunuz’ diyorlar. Üç tane çocuk böyle, nasıl mutlu olabiliriz ki?” (Ev hanımı, zihinsel engelli üç çocuğu var).

Bu konuda ilginç olan nokta özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan bazı eğitimci ve yöneticilerin de bazı ailelerin engelli çocuklarını sağlık durumlarında düzelmeye için değil, devletten aldıkları engelli yardımı için gönderdiklerini iddia ederek engelli çocuk sahibi aileleri suçlamasıdır.

Engelli çocukları olan ailelere dışlayıcı bir şekilde yaklaşanların bir kısmı engelli çocuk için “sakat”, “deli”, “özürlü” şeklinde damgalayıcı ve küçümseyici kavramlar kullanmaktadır. Hatta bir velinin dile getirdiği gibi engelli çocuk sokağa çıktığında hem diğer çocuklar tarafından dışlanmakta hem sokaktaki diğer insanlar onunla alay etmektedir. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde çalışan bir eğitimcinin bu konudaki tanıklığı sokaktaki engelli (özellikle zihinsel) kişilere yönelik alaycı yaklaşımın yaygın olduğunu göstermektedir:

“K. D. Adında bir genç merkezimize ilk geldiğinde sürekli küfürlü konuşuyor ve el kol hareketlerinde bulunuyordu. Küfürleri, buraya gelmeden önce zamanının çoğunu geçirdiği ve insanlar tarafından deli muamelesi gördüğü sokakta öğrenmişti. Ama buraya geldikten bir süre sonra K. D. hem küfür etmeyi hem kaba el kol hareketleri yapmayı bıraktı. Aynı şekilde R. adında bir zihinsel engelli sokaktaki kişiler tarafından kaba hareketler yapması, hatta yoldan geçen kadınlara sarkıntılık yapması için teşvik ediliyordu. Bir gün kendim buna tanık oldum. Tüccar, eşraf ve hatta Siirt’in ileri gelenlerinden sayılan bir grup adam R.’den kadınlar yanından geçtiklerinde pantolonunu aşağı indirmesini istediler. O da sokakta yürüten kadınlar yanına yaklaştıklarında kendisinden istenileni yaptı. Ondaki bunu yapmasını isteyenler de kahkahalarla güldüler.” (Özel Eğitim ve Rehabilitasyon merkezinde eğitimci ile yapılan 26.04.2011 tarihli görüşme).

Engelli yakınlarını son derece rencide eden bu dışlayıcı ve damgalayıcı tavrıdan dolayı bazı anneler mümkün olduğu kadar dışarı çıkmayarak, ev ziyaretlerine gitmeyerek kendilerini korumaya çalıştıklarını dile getirdiler. Ailelerin bu içe kapanmışlığını kısmen özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri yöneticileri tarafından kırılmıştır. Bu yöneticiler ev ziyaretleri yaparak aileleri engelli çocuklarının dolayı utanmamaları için cesaretlendirerek onları eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine kaydetmeleri için ikna etmeye çalışmışlar. Görüşme yapılan bir merkezin müdürü ailelere sık sık şunu söylediğini aktardı: “bir gün çocuklarımızın elinden tutup çarşıda dolaşacağım. Siz de çocuklarımızla çarşıda dolaşmaktan utanmayın” (26.04.2011 tarihli görüşme).

Aynı müdür rehabilitasyon merkezini ilk açtıklarında sosyal çevrenin kendilerine “deliler merkezi açıyorlar” diye hakaret ettiğini, hatta fiziki saldırıda bulduklarını aktardı. Merkezin yöneticilerinden biri müdürün anlattıklarını doğrulayarak şunları aktardı:

“2004 yılında rehabilitasyon merkezini ilk açtığımızda sözlü tacize uğradık. Komşular merkezin bahçesine taş ve toprak atıyorlardı. Onların gözünde delilerin toplanacağı bir merkez açmıştık. Sekreterlik veya temizlik işleri için eleman almak istediğimizde kimse bizimle çalışmak istemiyordu. Çünkü biz bir ‘deli merkezi’ idik. Engelli çocukları olan ailelere gidip çocuklarını merkeze kaydetmelerini istediğimizde cevapları ‘çocuğumu delilerin arasına göndermem’ şeklinde oluyordu. Çünkü genel toplumsal algıya göre rehabilitasyon merkezleri ‘deliler merkezi’ydi ve bizler de ‘deliler öğretmeni’ idik” (26.04.2011 tarihli görüşme).

Söz konusu yönetici bu tavrın bir süre sonra değiştiğini ve velilerin yavaş yavaş ikna olup engelli çocuklarını merkeze kaydetmeye getirdiklerini ekledi. Velilerin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine çocuklarını kaydetmeyi kabul etmelerinde devletin engellilere sağladığı maddi imkanlar önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Nihayet görüşülen ailelerin % 16’sı (12 aile) çocukları için aldıkları engelli maaşı ve bakıcı parası dışında hiçbir gelirleri yoktur. Ama bu ailelerin çocuklarını özellikle maddi katkı için özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine kaydettikleri anlamına gelmemektedir. Nihayet yapılan anket sonuçlarının da gösterdiği gibi bazı aileler engelli çocukları için eğitim merkezlerine eğitim için yapılan ödeme dışında devletten hiçbir yardım almamaktadır. Bu da aileler için çocuklarının eğitim ve tedavisi birinci öncelik olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Hem bu çalışma için yapılan anket sonuçları hem ÖZİDA’nın 2009 yılında yaptığı araştırmanın sonuçları daha çok zihinsel engellilerin toplum tarafından dışlandıklarını göstermektedir. Bu durumun değişmesi genel olarak engelliler özel olarak da zihinsel engelliler konusunda toplumsal algı ve tutumların iyileştirilmesi, engelli kişi ve ailelerinin toplumsal dışlanışlıktan kurtarılması için toplumca yerine getirilecek sorumluluklara bağlıdır.

Her şeyden önce kamusal alanda engelli kişilerin hareket serbestisi sağlayacak önlemler alınmalıdır. Örneğin şehirlerdeki kaldırım ve kamu hizmet binaları engellilerin rahat hareket edecekleri şekilde düzenlenmelidir.

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde uygulanan eğitim müfredatı yeniden düzenlenerek engellilerin yaşamlarını daha rahat bir şekilde sürdürmelerini sağlayacak hale

getirilmelidir. Ayrıca bu merkezlerde verilen eğitim kişiye öz bakım beceresi kazandırmakla sınırlı kalmamalı; kişinin engel durumu ne olursa olsun kendi yetenek ve bilgi kapasitesini üretime katmasını yardımcı olacak imkânlar sağlamalıdır.

İşyerlerine zorunlu engelli kişileri işe alma kotası getiren mevcut yasal düzenlemenin dışında engellilere sanat ve serbest ticaret alanlarında pozitif ayrımcılık tanıyacak yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

Küçük yaştan itibaren toplumun tüm bireyleri engelliler konusunda bilinçlendirilmeli. Örneğin temel eğitim müfredatına haftada birkaç saat engelliler ve yaşamları konusunda eğitim verilmelidir.

Kısaca engellilere yönelik var olan olumsuz toplumsal algının temelinde yatan önyargıların kırılması için engellilerin her alanda daha görünür hale getirmesini sağlayacak önlemler alınmalıdır.

Sonuç olarak engelli kişileri algılamada toplum olarak hâlâ engelli davranışlar sergilenmeye devam etmektedir. Engellilerin bugünkü durumları “*algısal felaket*” kavramıyla ifade edilebilir. Engellilerin toplumsal algısı, engellilerin eğitim düzeylerinin düşük ve imkânsızlık içinde kalmalarına neden olmaktadır. Bu olumsuz algı sonucunda, engellilerin ve ailelerinin birçoğunun toplumdan soyutlanmasına ve sosyal haklarından yoksun kalmalarına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ataman, A.** (2009). “Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim”. Ataman A. ed. *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, Ankara, Gündüz Yayıncılık, ss. 13-28.
- Arıkan, Ç.** (2002). “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, ss. 1-11.
- Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA)**, (2009), *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anılıyor?* Ankara.
- Burcu, E.** (2010). Türkiye’de Engelli Bireylerin Sosyolojik Profili, Malatya İnönü Üniversitesi’nde verilmiş olan konferans (Power-Point) sunumu.
- Coles, J.** (2001). “The Social Model of Disability: What Does It Mean For Practice in Services For People With Learning Difficulties?” *Disability & Society*, Vol. 16, No. 4, 2001, ss. 501–510.
- Dalbay, R. S.** (2009). *Özürlü Yakınlarının Özürlülere Yönelik Sosyal Politikalara İlişkin Beklentileri ve Memnuniyet Dereceleri (Isparta Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta, ss. 1-12.

Devlet İstatistik Enstitüsü, (2002). *Türkiye Özürlüler Araştırması*, Ankara.

Gilson, S. F. ve Depoy, E. (2000). “Multiculturalism and Disability: A Critical Perspective”. *Disability & Society*, Vol. 15, No. 2, 2000, ss. 207–218.

Küçükkaraca, N. (2011). Zihinsel Engellilik ve İletişim, www.sosyalhizmetuzmani.org

Rioux, M. H. (1994). “New research directions and paradigms: disability is not measles”. Rioux, M. H. & Bach, M. ed. *Disability is not Measles: new research paradigms in disability*, North York, Roeher Institute.

Sachs, R. (2003). *Integrating Disability Studies into Existing Curriculum*, www.mc.cc.md.us/departments/dispsvc/diversity.htm

Sen, A. (2000). *Social Exclusion: Concept, application and Scrutiny*, Asian Development Bank, Social Development Papers.

Shakespeare T. (2002). The social model of disability: an outdated ideology? *Research in Social Science and Disability*, Volume 2, ss. 9-28.

Tufan, İ. & Arun, Ö. (2006). Türkiye Özürlüler Araştırması 2002: İkincil Analizi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu TÜBİTAK.